

Олена Кірдан

РОЛЬ ПОПЕЧИТЕЛЯ КИЇВСЬКОГО УЧБОВОГО ОКРУГУ В УПРАВЛІННІ УНІВЕРСИТЕТОМ СВ. ВОЛОДИМИРА (1832–1839 рр.)

Сьогодні Україна переживає якісно новий етап у своєму розвитку, пов'язаний з реформуванням системи освіти. В історії становлення та розвитку вітчизняної вищої освіти у XIX – на початку XX століття достатньо велику роль відіграли учбові округи, університети, досвід діяльності яких і сьогодні викликає значний інтерес педагогічної громади.

Для сучасних управлінців, представників органів місцевого самоврядування, педагогів цікавими та повчальними можуть стати висновки з проблеми дослідження організаційних засад, теорії та практики управління університетами попечителями учбових округів Російської імперії у першій половині XIX століття.

Проблема організації діяльності учбових округів, теорія та практика роботи попечителя та його роль в управлінні вищими навчальними закладами є достатньо цікавою, проте малодослідженою. Окремі її аспекти, зокрема педагогічні, знайшли відображення у дисертаційних дослідженнях С. Черняк «Організаційно-педагогічні засади діяльності Київського імператорського університету св. Володимира (1833–1863)», С. Коляденко «Зміст та організація діяльності Кременецького ліцею як осередку освіти на Волині (1805–1833)». Юридичним аспектам даної проблеми було присвячено дослідження Е. Писаревої «Організаційно-правові основи діяльності університетів Російської імперії другої половини XIX ст. (на матеріалах України)».

Діяльності Київського учбового округу та становленню університету Св. Володимира присвячено наукові розвідки В. Андрущенка, Г. Волинки, Н. Дем'яненко, Н. Мозгової, В. Шандри та ін.

З огляду на становлення інституту попечительства як історико-педагогічного феномену, особливої ваги набуває проблема ролі попечителя учбового округу в управлінні університетом Св. Володимира в перші роки його функціонування.

Метою статті є дослідження ролі, організаційних засад, теорії та практики управління університетом Св. Володимира попечителем Київського учбового округу в 1832–1839 рр.

Становленню вищої університетської освіти на українських землях, що входили до складу Російської імперії, сприяли освітянські

реформи, започатковані Олександром I у 1802–1804 рр.

Початком реформ можемо вважати утворення Міністерства народної освіти (1802 р.) очільником якого було призначено П. В. Завадського. Петру Васильовичу, що обіймав посаду міністра упродовж 1802–1810 рр., вдалося забезпечити функціонування ієрархічної структури управління освітою.

Учбові округи як адміністративні райони, що включали декілька губерній були створені в Російській імперії 24 січня 1803 р. [1] Поділ на учбові округи був введений з метою полегшення управління навчальними закладами Міністерства народної освіти [2, с. 424–425].

На початку XIX століття в Російській імперії створено 6 округів: Московський, Петербурзький, Казанський, Віленський і Дерптський. Територія Лівобережної та Південної України входила до Харківського учбового округу, Правобережної – до Віленського. Центрами учбових округів були університети, які поєднували в собі функції вищого навчально-наукового закладу та навчально-адміністративного органу [1].

Одночасно із заснуванням центрального органу, перед урядом постало питання організації управління освітою на місцях, саме тому перед міністерством стояло досить складне завдання: заснувати нові університети і за короткий час створити систему народної освіти, яка б відповідала соціально-політичному розвитку Російської імперії та рівню тогочасної педагогічної думки. Провідне місце займали політичні мотиви – посилення ідеологічного впливу на всі верстви суспільства. У 1802–1805 рр. були відкриті Дерптський (Тартуський), Харківський і Казанський, у 1816 р. – Варшавський і 1819 р. – Петербурзький університети, на які було покладено виконання адміністративних та науково-методичних функцій по відношенню до всіх типів учбових закладів.

На початку XIX століття територія сучасної Київщини та м. Київ входили до Віленського учбового округу. Як навчально-науковий центр округу в 1803 р. був відкритий університет у м. Вільно (нині Вільнюс, Литва). Територіально до округу входили Віленська, Гродненська, Вітебська, Ковельська, Могильовсь-

ка, Мінська, Волинська, Київська та Подільська губернії [1, с. 22]. Округ знаходився під впливом колонізаторських настроїв, що, в свою чергу, непокоїло уряд Російської імперії. З метою посилення російського впливу на населення Правобережної України, в перше десятиріччя XIX століття створюються Ніжинська гімназія вищих наук князя Безбородка (1805) та Перша Київська гімназія (1806). Проте попечитель Віленського округу А. Чарторийський всіляко чинив спротив намаганням П. В. Завадовського вже в 1805 р. відкрити університет у м. Києві [3].

Вивчення архівних документів, дають підстави для висновку, що одним із фундаторів заснування Міністерства (1802), інституту попечителів (1803), Харківського університету (1805 р.) був В. Н. Каразін.

В перші роки діяльності до складу міністерства входили попечителі учбових округів, управляв якими В. Н. Каразін. Згодом Василь Назарович попав в опалу та його усунули від освітніх справ.

У 1818 році відбуваються суттєві зміни в територіальному розподілі губерній, що входили до складу Віленського учбового округу, й у вересні оприлюднюється імператорське розпорядження, згідно якого навчальні заклади Київської губернії підпорядковуються до округу Харківського університету [4].

Після польського визвольного повстання (1830–1831 рр.) було ліквідовано Віленський учбовий округ і закрито університет, студенти і викладачі якого брали активну участь у повстанні.

Створення Київського учбового округу в 1832 р. мало ряд характерних особливостей, одна з яких полягала в тому, що у Києві не існувало вищого навчального закладу, натомість як адміністративно-методичним центром всіх інших учбових округів були університети.

До складу Київського округу увійшли Київська, Подільська, Волинська і Чернігівська, а пізніше і Полтавська губернії (1839 р.). На посаду попечителя округу урядом призначено Є. Ф. фон Брадке.

Керуючи Київським округом (1832–1839) Єгор Федорович утілював на практиці ідею імперської протидії політики колонізації [5]. На утворений учбовий округ та його попечителя покладалося проведення активної централізаторської політики самодержавства, протистояння поширенню революційних ідей серед студентства та встановлення суворого контролю за вже існуючою системою освіти.

Прибувши з Петербурга до Києва у січні 1833 р., Є. Ф. фон Брадке звернувся до міністерства з проханням прислати чиновника-консультанта для розгляду і пояснення справ [6]. Проаналізувавши становище інших учбових

округів Росії, він прийшов до висновку про необхідність створення Управління, до складу якого, на правах радників, увійшли б досвідчені педагоги. Через декілька місяців міністр дозволив призначити двох чиновників з особливих доручень [7].

Слід зазначити, що попечитель учбового округу був поставлений на вищу ступінь в управлінні освітою. Спершу функції попечителів не були чітко визначені, адже вони були членами Головного управління училищ, колегіального органу при міністерстві. Згодом зазначалося, що вони повинні були здійснювати загальний контроль над діяльністю округу через училищні ради університетів. Попечитель підпорядковувався безпосередньо міністру освіти, а завершував цю ієрархічну структуру управління – імператор.

Введення інституту попечителів з принципово новими функціями порушувало права університетів, передбачених їх статутами. Необхідність покладення на університети управління школами було продиктоване перш за все відсутністю в Російській імперії на початку XIX століття достатньої кількості досвідчених педагогів та кваліфікованих чиновників.

Після подій 1825 року різко змінюється урядова політика по відношенню до вищих закладів. Реакційна політика Миколи I впливала на всі рішення міністерства освіти, в тому числі й на функції попечителів округів.

До відкриття в 1834 р. університету Св. Володимира управління округом здійснювалося у складі трьох осіб, що було своєрідною апробацією майбутнього курсу уряду на позбавлення університетів права здійснювати керівництво освітою у закладах, що перебували у їх відомстві.

Статутом Київського університету Св. Володимира (від 25 грудня 1833 р.) на попечителя покладалось розширені повноваження в управлінні університетом, який «как начальник университета и его учебного округа, во всех частях строго наблюдает чтоб подчиненные ему места и лица исполняли неупустительно свои обязанности; он обращает особенное внимание на способности, усердие и благоправие профессоров и других чиновников, принимая в то же время меры к прекращению всякого рода беспорядков; в потребных случаях попечитель присутствует в совете и в правлении университета, в коих он занимает место председателя; в отсутствие его, или за болезнью, ректор заступает его место» [8, с. 483–484]. Таким чином, згідно статуту, посада попечителя зобов'язувала до тісної управлінської взаємодії не лише з ректором, але й колегіальними органами управління університетом.

Статутом визначались обов'язки та

відомча підпорядкованість, зокрема «попечитель имеет постоянное пребывание в Киеве, отлучаясь только для обозрения учебного округа; попечитель осматривает сколь можно чаще все учебные заведения округа, и о состоянии доносит министру» [8, с. 483–484].

Університетським статутом 1835 р. ліквідувались залишки університетської автономії та право управління школами свого округу. Всі навчальні заклади (вищі, середні, початкові та приватні) безпосередньо підпорядковувалися попечителям учбових округів.

Положення про учбові округи (1835 р.) визначило структуру управління Київським учбовим округом. У ньому були сформульовані обов'язки попечителя, які полягали в здійсненні особистого контролю за освітою, підготовці звітної документації, нагляд за підлеглими дирекціями та гімназіями, прийом і звільнення педагогічного персоналу тощо. Серед джерельних документів, що дозволяють здійснити повний аналіз діяльності попечителя, найбільш вагомими є циркулярні розпорядження міністра та діловодна документація фонду Управління Київського учбового округу.

На початку введення інституту попечителів, про що свідчать архівні джерела фонду Управління Київського учбового округу, більшість питань Є. Ф. фон Брадке вирішував лише через міністерство, що було зумовлено необхідністю посилення адміністративних заходів. Щодо управління навчальною діяльністю, а саме: покращення якості викладання, організації вивчення додаткових предметів, рекомендації підручників, попечитель мав право передавати їх на розгляд університетської ради, чим закріплювався досвід, вже набутий університетом.

Для забезпечення колегіальності в управлінні учбовим округом, як дорадчий орган, створювалась рада попечителя, до складу якої входили помічник попечителя, ректор Київського університету Св. Володимира, інспектор державних училищ, директор київської гімназії. Звісно, що до участі у засіданнях, попечитель міг запрошувати й інших чиновників округу, проте пріоритетне право голосу серед присутніх мав лише ректор Київського університету.

Питання, які підіймалися на засіданнях ради стосувались, основним чином, організації освітньої справи в окрузі, розвитку народної освіти, наприклад: надання дозволу на відкриття училищ (державних і приватних), обговорення звітів, результатів огляду шкіл тощо. За згодою більшості членів та попечителя, з окремих питань готувалось подання та справа передавалась на розгляд міністру.

До компетенції Ради входило затвердження почесних попечителів як представників

місцевої влади. Неодноразово на розгляд виносилися питання про регламентацію прав приватних вчителів і утримувачів пансіонів, оскільки їх кількість була досить значною, а форми контролю за діяльністю обмеженими.

Для організації поточного діловодства та ведення справ при попечителі округу створювалась канцелярія, до складу якої входили два столи: перший розглядав справи, що відносилися до шкільної та навчальної частини, другий – займався господарськими питаннями.

Попечитель Київського учбового округу здійснював також загальне керівництво науковими установами і закладами. Так, у 1835 р. при Київському учбовому округу був створений Тимчасовий комітет для дослідження старожитностей, функції якого згодом (у 1845 р.) були передані Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів, що була створена при канцелярії генерал-губернатора.

Для забезпечення співпраці на рівні попечителя та студентів університету у Є. Ф. фон Брадке був «ближайший помічник інспектор Ф. І. фон Люце», який «состоял инспектором только первые три семестра, но память о нем долго сохранялась благодаря его строгости» [10].

Для забезпечення повноти характеристики ролі попечителя в управлінні університетом Св. Володимира, варто зазначити про особистісні характеристики, притаманні Є. Ф. фон Брадке. Вивчення цілого ряду джерел дає підстави стверджувати, що це був достатньо вольовий, організований чоловік, який до того ж «пользовался особенной любовью и высоким уважением всех студентов...», згадує випускник університету П. Селецький [11]. У «Автобіографічних записках про Київський університет» О. Новицький зазначає про кураторство Є. Ф. фон Брадке як про «розумне й невтомно діяльне, побатьківському до всіх доброзичливе».

Повне уявлення про життєвий шлях Єгора Федоровича можна почерпнути зі статті Л. Пантелєєва «Из истории первых лет университета Св. Владимира», в якій автор зазначає: «Остзеец по происхождению, фон Брадке получил образование в горном корпусе, курс которого окончил 14 лет; затем один год пробыл в школе колонновожатых – на том его образование и закончилось; был в военной службе, большей частью по военным поселениям, по окончании которой вышел в отставку с переименованием в действительные статские советники ...» [10].

Серед студентів-поляків з блискавичною швидкістю поширювались революційні настрої, для запобігання поширенню яких на рівні міністерства було затверджене розпорядження «О мерах к предупреждению беспорядков в университете Св. Владимира 30 сентября 1837 г.». За

розпорядженням значно посилювався вплив попечителя на студентів, збільшувалась кількість помічників інспектора студентів та на допомогу їм призначались педелі [12].

Бунтівні настрої студентства зумовили появу цензорів і Київський цензурний комітет, що був створений у 1838 р. при університеті підпорядковувався попечителю округу. Поряд з цим, великого значення надавалося відомчій цензурі. Підготовлені вчителями підручники, посібники, таблиці, тексти виступів, присвячені початку навчального року в школах, надходили на розгляд попечителя, які останній передавав на розгляд або директорам гімназій, або університетській раді та міністерству освіти. За дозволом на підписку журналів, методичної і художньої літератури слід було також звертатися до керівництва округом. Чиновники Управління здійснювали контроль за комплектуванням бібліотек повітових училищ і гімназій.

Наступні зміни в Управлінні були пов'язані з революційним виступом 1838 р. студентів Київського університету. Таємне товариство «Співдружність польського народу» заснувало своє відділення при Київському університеті, після розкриття якого значна частина студентів була заарештована, університет закривався майже на цілий рік, а попечителя Є. Ф. фон Брадке звільнили з посади і на його місце призначили С. І. Давидова. Про цей сумний факт промовисто свідчать слова М. О. Максимовича, «смутное время в истории университета Св. Владимира составляет пятый год его бытия, т.е. 1838–1839-й. На место первого попечителя, открывшего университет, прибыл в марте 1839 г. новый попечитель, князь С. И. Давыдов: и в том же месяце лекции прекратились, аудитории опустели; настала безвременная, долгая вакация...» [13]. Відновлено навчання в університеті було лише з вересня 1839 р.

Вища влада в губерніях Російської імперії належала генерал-губернатору, який брав участь у багатьох визначних заходах, зокрема долучався до почесних місій: «31 июля совершена закладка зданий для университета Св. Владимира, в присутствии знатнейшего духовенства, военного губернатора графа Гурьева, генерал-адъютанта Ридигера, прочего генералитета, всего училищного сословия и многочисленного собрания посетителей... закладные камни положены были: высокопреосвященным Митрополитом, военным губернатором, попечителем киевского учебного округа, епископом Иннокентием, ректором университета и присутствовавшими при сем случае военными и гражданскими генералами» [14]. Про відношення губернаторів та попечителя Київського учбового округу Э. Ф. фон Брадке промовисто свідчать такі спогади «Гр. Гурьев не-

навидел все университеты. Хотя между нами не было никаких неудовольствий, но по университетским делам выходили столкновения, так что дело доходило до государя, решавшего их в мою пользу. На место Гурьева назначен Бибилов, человек великих природных дарований, но без научного образования. По внешности мы были друзьями, но потом ясно оказалось, что он с самого начала имел намерение соединить попечительское место с губернаторским и добивался этой цели» [15]. Таким чином, можна констатувати той факт, що взаємовідносини між представниками місцевої влади на рівні попечителя та генерал-губернатора не завжди були виключно діловими натомість містили елементи суперництва.

Отже, дослідивши історію створення Київського учбового округу та діяльність попечителя Є. Ф. фон Брадке у 1832–1839 рр., ми дійшли таких висновків: в ході організації управління, здійснення контролю за діяльністю університету Св. Володимира інститут попечительства виконував своє первинне призначення; впродовж зазначеного періоду було суттєво розширено функції попечителя та межі відповідальності; обов'язки попечителя, його місце та роль у структурі управління університетом трансформувались у зв'язку із змінами в суспільно-політичному розвитку Російської імперії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Об учреждении учебных округов 24 января 1803 г. // Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения. – СПб., 1802–1825. – Т. 1. – С. 21–22.
2. Учебный округ // Педагогическая энциклопедия : в 4 т. / ред. кол. : И. А. Каиров (глав. ред.), Ф. Н. Петров (глав. ред.) [и др.]. – М. : Советская энциклопедия, 1968. – Т. 4. – С. 424–425.
3. Бархатцев С. Из истории Виленского учебного округа / С. Бархатцев // Русский архив. – Т. 1. – № 5. – С. 1153–1154.
4. О причислении учебных заведений Киевской губернии в округ Харьковского университета (23 сентября 1818 г.) // Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения. – СПб., 1802–1825. – Т. 1. – С. 1101.
5. Фон Брадке Е. Мысль об университете в Киеве / Е. Ф. фон Брадке // Русский архив. – 1875. – Кн. 1. – С. 275–289.
6. Автобиографические записки сенатора Егора Федоровича фон Брадке / Е. Ф. фон Брадке // Русский архив. – 1876. – Кн. 3. – С. 269.
7. Сборник распоряжений по Министерству Народного Просвещения. – СПб., 1835–1849. – Т. 2. – С. 468.

8. Устав Университета Св. Владимира 25 декабря 1833 г. // Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения. – СПб., 1864. – Т. 2. – Отд. I. – С. 482–498.
9. Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения. – СПб., 1855–1864. – Т. 3. – С. 472–475.
10. Пантелеев Л. Из истории первых лет университета Св. Владимира / Л. Пантелеев // Русское богатство. – 1908. – № 2. – С. 183–205.
11. Селецкий П. Из воспоминаний о Киевском университете в 1837–1841 годах / П. Селецкий // Киевская старина. – 1884. – № 2. – С. 277–296.
12. О мерах к предупреждению беспорядков в университете Св. Владимира 30 сентября 1837 г. // Сборник распоряжений по Министерству Народного Просвещения. – СПб., 1835–1849. – Т. 2. – С. 232–234.
13. Максимович М. Письма о Киеве и воспоминания о Тавриде. – СПб., 1871. – С. 87.
14. О заложении зданий для университета Св. Владимира в Киеве // Журнал министерства народного просвещения. – 1837. – ч. XV. – С. 394–395.
15. Чалый М. Воспоминания (1826–1844). – К., 1890. – С. 268–269.